

УДК 811.111'272.'42

КАРНАУХ А. В.

(Запорізький національний університет)

МЕТОДОЛОГІЧНІ СТРУКТУРАЦІЇ ЛІНГВО-КОГНІТИВНОЇ ОПОЗИЦІЇ “СВІЙ/ЧУЖИЙ” (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ)

Статтю присвячено дослідженню структуризації категорійної опозиції “свій/чужий”, зокрема філософським, когнітивним, міфологічним та комунікативним. Дана опозиція позиціонується як невід’ємний компонент для створення картини світу, будучи інтегрованою, перш за все, у когнітивний процес людини. Особливу увагу приділено космогонічному аспекту дихотомії та її ієрархічному устрою.

Ключові слова: опозиція “свій/чужий”, космос, хаос, колективне уявлення, культура, когнітивний процес.

Карнаух А. В. Методологические структуризации лингво-когнитивной оппозиции «свой/чужой» (на материале англоязычной картины мира). Статья посвящена исследованию структуризации категорийной оппозиции «свой-чужой», а именно философским, когнитивным, мифологическим и коммуникативным. Данная оппозиция позиционируется как неотъемлемый компонент для создания картины мира, будучи интегрированной, прежде всего, в когнитивный процесс человека. Особое внимание уделяется космогоническому аспекту дихотомии и её иерархическому устройству.

Ключевые слова: оппозиция «свой/чужой», космос, хаос, коллективное представление, культура, когнитивный процесс.

Karnauch A. V. Methodological structuration of the lingvo-cognitive opposition of “own” and “alien” (on the basis of world-picture of native English speakers). The article is devoted to the research of the structuration of the categorical opposition of “own” and “alien”, namely philosophical, cognitive, mythological and communicative. This opposition is positioned as an essential part in world-picture building, being integrated primarily into one's cognitive process. Special attention is paid to the cosmogonic aspect of the dichotomy and its hierarchical structure.

Key words: opposition of “own” and “alien”, Cosmos, Chaos, collective ideas, culture, cognitive process.

Метою даної статті є визначення методологічних структуризацій лінгво-когнітивної опозиції “свій/чужий”, спираючись на англомовну картину світу. **Завдання**, у свою чергу, полягає в теоретичному вивченні функціонування наведеної дихотомії у різних сферах людської діяльності. **Об’єктом** дослідження є власне категорійна опозиція “свій/чужий”, а **предметом** – філософські, міфологічні, когнітивні та комунікативні засади структуризації опозиції “свій/чужий”, беручи за основу англомовну картину світу.

Еволюцію людини до виду *homo sapiens* характеризує низка не притаманних його попередникам властивостей, основною з яких є когнітивна діяльність. Людина починає пізнавати оточуючий світ за мірою власних можливостей, беручи за вихідну точку, за мірило цього процесу саму себе, своє положення у світі та серед подібних собі. Основною категорією, якою керується під цей час людина є космогонічна опозиція “свій/чужий”, яка дає можливість підсвідомо диференціювати оточуючі явища та створювати власну картину світу. У філософській антропології розрізнення “свого” та “чужого” – це проблема положення людини у світі [Гапанович 2009]. Будучи кінцевим результатом творення, людина несе в собі *космос*, тобто структуру та порядок, тим самим протиставлячи себе *хаосу* – безладу, який криється у непізаному світі навколо неї. Однак, для існування людини лише внутрішнього космосу недостатньо, що змушує її вступати у контакт із хаотичним світом, намагатися підпорядкувати його собі із метою створення належних для життя умов. Це, у свою чергу, стимулює людей групуватися між собою за ознаками подібності, тим самим роблячи їх “своїми”. Освоєна ними територія, яка є відображенням внутрішнього порядку, виступає як власна модель світобудови [Чужой]. Таким чином “своє” – це те, про що вже відомо, що несе певний відбиток людської діяльності та не ставить загрози існуванню, в той час як “чуже” на первісному етапі розвитку людства априорі є потенційно ворожим. Тобто нормою класифікації явищ у розумінні *homo sapiens* є знання, яке вона, або оточуючі її “свої” люди вже отримали.

Паралельно із процесом пізнання відбувається процес підпорядкування людьми оточуючої дійсності, максимально трансформуючи хаос у відомий людині космос. Так від полювання на диких тварин відбувається перехід до їх одомашнення, що зменшує загрозу загибелі, а звідси становиться “своїм”; збирання плодів диких рослин замінюється на їх цілеспрямовану культивування, яка виявляється більш результативною, адже вже напругу залежить від дій людини. Однак у процесі “приборкання” оточуючого світу відкриваються явища, підпорядкування яких видається неможливим, адже позбавлення їх хаосу означало б їх зникнення. Неспроможна зробити їх “своїми”, людина, тим не менш, не перестає збирати про

них знання, яке потім трактує за власними поняттями, пояснюючи їх природу для самої себе. Як наслідок, витоки деяких з цих явищ, які за сутністю є для неї абсолютним хаосом, людина виводить із власного світу, створюючи у своїй уяві для них світ новий. Поява ж цих явищ у світі “свого” сприймалася як контакт із іншосвітним хаосом, його спроба повернутися та оволодіти світом людей. Саме з цього розпочинається міфологізація людства – із його спроби “дати логічну модель для вирішення певного протиріччя” [Барт 1996, с. 16]. Так для розуміння сутності явищ природи люди їх персоніфікують, тобто намагаються уподібнити до себе, закріплюючи результати цієї діяльності у художньому вигляді. Контакти ж із іншосвіттям, з міфічними богами, маючи біполярний характер, стимулюють виникнення у суспільстві людей-медіаторів (шаманів, волхвів тощо), які здатні самі контактувати із світом хаосу, виконуючи певні ритуали.

Критерій східності цих з'явившихся вірувань сприяє формуванню в них *колективного уявлення*, тобто таких ідеологічних фактів, які існують незалежно від індивідуального розуму, проте нав'язуються йому соціумом примусово [Дюркгейм].

Отримавши становлення ще на первісному етапі розвитку людства, протиставлення “свого-чужого” еволюціонує разом із ним, певним чином визначаючи характер взаємодії людини зі світом, з урахуванням усього попереднього когнітивного здобутку.

Цікаво, що той факт, що в наші часи на просторовому рівні у планетарному масштабі людиною вже майже все відкрито, не відмінняє її первісного бажання пізнавати та підпорядковувати собі “чуже”. Цим зумовлюється експансивний характер людської діяльності та невгасимий інтерес до дослідження вже позаземного світу. Характерно, що сучасний стан розвитку науки, хоча й трансформувалася міфологічне світосприйняття людини, проте все ж не зміг її повністю від нього позбавити. Натомість ми стикаємося із “чужими” явищами Всесвіту (як то, наприклад, чорні діри або гіпотетична темна матерія), і хоча науковці намагаються їх теоретично обґрунтувати, навіть вони схильні до надання цим явищам дещо “іншосвітних”, а звідси – хаотичних властивостей. І та ж, наприклад, теорія множинності всесвітів, про яку говорять вже не перше десятиріччя, виявляється дуже подібною до світу, який створили давні люди для пояснення елементів хаосу.

Однак опозиція “свій/чужий” є критерієм людської взаємодії не тільки із світом речей та явищ, а ще й з іншими людьми. Її структура не є лінійною, про що зазначає Л.Н. Виноградова: “опозиция своего и чужого осмысляется в категориях разноуровневых связей человека: кровно-родственных (свой – чужой род, семья), этнических (свое – чужое тема, народность, нация), языковых (родной – чужой язык, диалект, говор), конфессиональных (своя – чужая вера), социальных (свое-чужое общество, сословие, коллектив)” [Виноградова 1995, с. 17]. З цього випливає факт, що людина не може пізнати себе поза суспільством, не будучи зіставленою з іншими об'єктами соціуму хоча б на одному з рівней. Когнітивний процес кожної особистості починається ще з дитинства, коли вона, усвідомлюючи власне “я”, також розуміє, що є і “не я”, а звідси – стикається із необхідністю так чи інакше співвіднести себе із іншими, зберігаючи при цьому егоцентричну позицію.

Слід, однак, відмітити, що люди, поєднані категорією “свого” не являються при цьому однорідною масою, а підпорядковуються ієрархічним зв'язкам із певною градацією. Так максимально “своїми” для кожної особи є суб'єкти категорії сім'я, причому найбільша спорідненість виявляється із людьми, пов'язаними безпосередньо кровним рідством – матір'ю, батьком, братами або сестрами. Ці зв'язки є центровими, в той час як всі інші вже є периферійними. І чим далі людина знаходиться від центру в системі “свого” іншої людини, тим більше ознак “чужого” вона має в рамках кровно-споріднених зв'язків. У цьому випадку опозиція “свій/чужий” є доволі категоричною: людина або є кровно-спорідненою, або ні. Хоча і тут можуть бути девіації – так, наприклад, у деяких народностей навіть доволі далекий родич шанується не менш за братів-сестер, в той час як в інших вже троюрідні члени родини сприймаються майже як “чужі”.

Категоричною ж опозиція “свій/чужий” є і на конфесійному рівні, адже основою майже кожної релігії є твердження про її виключність та єдиність. Тому, згідно релігійного задуму, людина не може належати до двох конфесій одночасно, це протирічить сутності віри в цілому. Часто задля запобігання конфесійних зсувів та для того, щоб вкорінити людину в межах обраної

релігії, люди-медіатори (які є дещо видозміненими згідно із сучасними вимогами аналогами давніх людей) виконують символічний ритуал, як, наприклад, обряди хрещення, ініціації тощо.

Інші рівні категоризації є більш маргіналізованими. Так людина може змінювати соціальний стан, колективи, інтегруватися до іншого суспільства, поєднувати в собі ознаки декількох етнічних груп, таким чином набувачи властивостей обох, проте повністю не належачи до жодної, розмовляти декількома мовами.

Окремо зазначимо існування “анонімної” спільноти. Якщо в первісній общині всі знали один одного, а чужаків якщо не намагалися винищити, то принаймні терпіли, тобто спільнота була “індивідуалізованою”, то зі зростом людської популяції з'явилися “анонімні” спільноти, в межах яких люди, не будучи знайомими один з одним, мали вчитися спілкуванню із іншими, будучи заздалегідь з ними пов'язаними на певному з рівнів, а звідси – не цілковито чужими [Копелев 1994].

Опозиція “свій/чужий” є суттєвою частиною для виявлення власної культури. Своя культура будується лише в поєднанні можливості обмеження себе від іншої культури та можливості відкрити себе іншій культурі, тобто на розподіленні можливостей відокремлення та взаємодії [Гапанович 2009]. Розуміння наявності власної культури та її особливостей може проходити тільки в порівнянні з іншою. У цьому випадку ми бачимо реверсивну дію принципу “свого-чужого”, коли для усвідомлення (підкреслимо, саме для усвідомлення) за точку відліку береться не тотожність, а відмінність. Дихотомія “свій/чужий”, за словами Ю. Степанова, “в різних видах пронизує всю культуру і являється одним из главных концептов всякого коллективного, массового, народного, национального мироощущения” [Степанов 2001, с. 126].

Східність-відмінність культур на будь-якому з рівнів опозиційних зв'язків потенційно визначає їх відношення одна до одної. Справа не тільки у тому, що чим більше в іншій культурі “чужого” - тим важче її когнітивно осягнути. Річ ще й тому, що двом “чужим” культурам дуже важко співіснувати бок о бок, адже їх маргіналізація стає дуже важкою, а без названого процесу хоча б одна з цих культур матиме тенденцію до спроб домінування над іншою. “Следует отметить, что, как правило, распространение в обществе чужеродной культуры, которая не интегрируется с культурой этого общества, не столько обогащает её, сколько ослабляет конкурентоспособность данного социума” [Юдин 2007].

Роль власне концепту “свій/чужий” для міжкультурної комунікації не слід зменшувати, адже, являючись за природою своєю амбівалентним, він поєднує в собі уявлення про “культурне” та “іншокультурне”, водночас характеризуючи міжкультурні взаємовідносини [Петрова 2006]. Окрім того, кожна людина розуміє іншу культуру крізь призму “своєї”, через що неминує виникає непорозуміння між комунікантами через відмінність специфічних проявів “чужої” для них культури [Нарожная 2008]. Чим більше культурологічна відстань між цими комунікантами, тим більшу “поправку” на національну специфіку іншої культури слід робити для забезпечення вдалості акту комунікації. Культурна віддаленість також сприяє виникненню “лакун”, тобто неспівпадінь, які виникають при зіставленні понятійних, емоційних, мовних та інших категорій декількох лінгвокультурних спільнот [Нарожная 2008].

Логічно, що будучи невід'ємним елементом психологічного, когнітивного та культурного розвитку людства, дихотомія “свій/чужий” знаходить своє відображення у літературі. Найбільш явно надана опозиція прослідковується у фольклорних творах та епосі, де, через свою архетипізацію персонажів та сюжету, проглядає чітке розмежування на “своє” – історично-культурне, та “чуже” – іншокультурне або іншосвітне. Сама дихотомія представляється у вигляді концептів, через які передається сутність ментального світу персонажів. Концептуалізація “свого-чужого” в літературі водночас стимулює, обмежує та спрямовує напрямки дій у певний бік, згідно із хронотопічними та дискурсивними особливостями певного твору.

Таким чином, підводячи **підсумок**, відмітимо, що опозиція “свій/чужий” є ядерною частиною для створення картини світу людства, без якої процес пізнання та міжкультурної комунікації втрачає претензію на успішність. Оскільки наведена дихотомія побачила світ із появою людини розумної і еволюціонувала разом з нею з епохи до епохи, включно з нашим часом, **перспектива** її подальшого вивчення залишається актуальною, адже аналізуючи її

діахронічний розвиток, ми можемо трактувати її поведінку у синхронії, тим самим вирішуючи існуючі комунікативні, культурно-перцептивні та літературні проблеми.

Література

Барт Р. Мифологии / Ролан Барт. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с. *Виноградова Л. Н.* Человек – не человек в народных представлениях / Виноградова Л. Н. // Человек в контексте культуры. Славянский мир. – М.: Индрик, 1995. – С. 17-25. *Гапанович Е.А.* Оппозиция “свой” – “чужой” (теоретический аспект) [Электронный ресурс] / Екатерина Александровна Гапанович, Нина Сергеевна Смольникова. – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/1700--lr--lr--> *Копелев Л. З.* Чужие [Электронный ресурс] / Л. З. Копелев // Одиссей. Человек в истории. Образ “другого” в культуре. – М.: Наука, 1994. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/11_k/op/elev_1993.htm Многомерный образ человека: Комплексное междисциплинарное исследование человека / [ред. Б.Г. Юдин]. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – 239 с. *Нарожная В. Д.* Оппозиция “свой” – “чужой”: проблемы межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / В. Д. Нарожная. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Philologia/29658.doc.htm *Петрова М. Л.* Концепт “свой/чужой” в журналистике и литературе России и Франции на рубеже XX-XXI вв. : автореф. дис. ... канд. фил. наук: спец. 10.01.10 “Журналистика” [Электронный ресурс] / М. Л. Петрова. – М., 2006. – 197 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-svoichuzhoi-v-zhurnalistike-i-literature-rossii-i-frantsii-na-rubezhe-xx-xxi-vv> *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры / Степанов Ю. С. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с. *Теория "коллективных представлений" Э. Дюркгейма* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychologymaster.ru/plms-964-1.html> *Чужой* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecdejavu.ru/c/Chuzoy.html>

УДК 811.111

КУРБАТОВА Т.В.

(Криворізький національний університет)

КОНЦЕПТ ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ У МЕЖАХ КОНЦЕПТОСФЕРИ ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS

В статті досліджені особливості репрезентації концепту ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION в сучасній англійській мові в межах концептосфери ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS. Розглянуті засоби вербалізації когнітивних компонентів концепту.

Ключові слова: концептосфера, геополітика, концепт, глобалізація, номінативне поле.

Курбатова Т.В. Концепт ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION в англоязычной картине мира в рамках концептосферы ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS. В статье исследованы особенности репрезентации концепта ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION в современном английском языке в рамках концептосферы ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS. Рассмотрены способы вербаллизации когнитивных компонентов концепта.

Ключевые слова: концептосфера, геополитика, концепт, глобализация, номинативное поле.

Kurbatova T.V. Concept GLOBALIZATION in modern English-speaking worldview within the conceptual sphere GEOPOLITICS. The article deals with some peculiarities the concept GLOBALIZATION representation in modern English within the scope of the conceptual sphere GEOPOLITICS. The verbalization ways of the concept cognitive features are under consideration.

Key words: conceptual sphere, geopolitics, concept, globalization, nominative field.

Глобалізація є сучасною тенденцією розвитку суспільства, яка охоплює всі сфери життя людини, включаючи економіку, політику, культуру, ментальність і мову. Створення міжнародних державних об'єднань, розширення та інтернаціоналізація політичних структур, злиття та поглинання в економічно-фінансовій сфері, уніфікація стандартів людського буття є результатами глобалізаційних процесів. Деякі явища діяльності людини стають настільки уніфікованими, що відбувається зближення їх ментального сприйняття і оцінки в різних етнокультурах. Звідси випливає **актуальність роботи**, яка обумовлена тим фактом, що процес глобалізації є об'єктивним явищем, який впливає на всі сфери людської діяльності, в тому числі і мову. **Метою** даної статті є дослідження змісту концепту ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION, як одного з базових концептів англомовної картини світу. **Завдання** дослідження включають вивчення мовних репрезентацій концепту ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION, його семантичних особливостей та визначення його ролі у концептосфері ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS, субконцептом якої його можна вважати. **Об'єктом** дослідження виступає концептосфера ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS в англомовній картині світу. **Предметом** дослідження є концепт ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION в англомовній картині світу, який вивчається в рамках концептосфери ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS. **Матеріалом** дослідження виступають мовні одиниці, що репрезентують концепт ГЛОБАЛІЗАЦІЯ/GLOBALIZATION в рамках концептуальної системи ГЕОПОЛІТИКА/GEOPOLITICS.

Як відомо, когнітивна лінгвістика основним своїм постулатом вважає уявлення про концепт як багатомірну ментальну одиницю, яку можна описати шляхом аналізу засобів його мовної об'єктивації. На думку В.М. Піменової концепт розсіяний у мовних знаках, які його